

AKIL KİTABI

– Akıl, Din ve İnanç –

CİLT

5

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ

Yazarlar:

Prof. Dr. İshak Emin AKTEPE

Prof. Dr. Mustafa ALICI

Dr. Öğr. Üyesi Faıma İSRAFİLOVA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Nadide ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DURMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARAAĞAÇ

Copyright © Ravza Yayınları, 2021

*Eserin tüm hakları Ravza Yayınları'na aittir.
İzinsiz tamamı veya bir kısmı hiçbir ortamda kopyalanamaz.
Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.*

AKIL KİTABI -5
Dr. Öğr. Üyesi Turgut Akyüz

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Kasadar

Kapak
Çığır Ajans

Sayfa Düzeni
Ahmet Kahramanoğlu

Sertifika No
43988

ISBN
978-625-7682-91-6

Basım Yeri ve Yılı
Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık
Kale İş Merkezi No: 51-52

Davutpaşa / İstanbul
Tel: 0212 481 94 11

1. Baskı: Mayıs 2021

RAVZA YAYINLARI

Büyük Reşitpaşa Cad. No: 16-B/42
Vezneciler - Fatih / İstanbul

Tel: (0212) 528 46 17
Fax. (0212) 514 27 31

www.ravzakitap.com
ravzasiparis@hotmail.com

MÂTÜRÎDÎ KELAMINDA AKIL-DİN İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA¹

Akıl, ilmî disiplinlerde özellikle de kelim ilminde yeri ve mahiyeti sürekli değerlendirmeye tâbi tutulan önemli kavramlardan birisidir. Akıl kavramının, kelim ilmi içerisindeki yerinin belirlenmesi, mezheplerin oluşumu ve devamlılıkları sürecinde, yöntem ve usullerinin tespit edilmesinde çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Konuya girmeden önce şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Yüce yaratıcı insanı, hayatını devam ettirebilmesi için birtakım kuvvelerle donatmıştır. Mesela: Akıl (doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilme) melekesi, şehvet (menfaatleri çeken) ve gadab (zararları defeden) melekeler gibi. Bu vb. melekelerin ifrat, tefrit ve vasat mertebeleri vardır. Burada sadece akıl melekesini ele aldığımızda aklın tefrit noktası eb-lehlik yani akıl kıtlığı, aklın yeterince kullanılmamasıdır. Akıl kuvvesinin ifrat derecesi yani aşırı derecede ileri gitme, ölçüyü aşma noktası ki burada cerbeze meydana getirir o da doğruyu yanlış, yanlış doğru göstermeye çalışır. Aklın vasat noktası ise insana

¹ Erzinan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelim Anabilim Dalı, myalcinkaya@erzinan.edu.tr

hikmeti kazandırır ve hikmete ulaştırır ki insan bu sayede hakkı ve doğruyu doğru görür, batıl ve yanlışları da yanlış görür.

Dolayısıyla akıl kavramını kullanma ve konumlandırmaya bağlı olarak itikâdî konuların yorumunda farklı farklı görüşler ve değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Mesela; Akıl kuvvesini naslar karşısında olması ve bulunması gerekenin ilerisine götüren Mu'tezile; akli tamamen işlevsiz hale getiren ve alan dışına çıkaran Cebriyye gibi oluşumlar ifrat ve tefrit çizgisinde kalmışlar ve bu sebeplerdir ki iki fırka devamlılıklarını sürdürememişlerdir. Ehl-i Sünnet Mezhebinin iki ana kolundan biri olan Mâtürîdiyye mezhebi ise mu'tedil (vasat), bir tutum sergilemiş ve özellikle Mâtürîdî'nin öncülüğünde akıl ve vahiy dengesinin gözetildiği bir metot ortaya konulmuştur. Bu bölüm çalışmasında Mâtürîdî'nin akli ve vahyi beraberce aynı değerde gören, her ikisinin de önemine binaen göz önünde bulundurulduğu dengeli bir yöntem takip eden kelim metodunu öne çıkarılarak onun kelâmî görüşlerinde akıl ve din (nakil) ilişkisini nasıl ve ne şekilde konumlandırdığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Mâtürîdî'nin önde gelen önemli eserlerinden olan Kitâbu't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l Kur'an, Onun kelâm yöntemi, akıl-vahiy, din-şeriat ayrımı gibi, kelâmî görüşlerinde takip ettiği usul ve akli istidlal yöntemleri hakkında önemli bilgilere kaynaklık etmektedir. Mâtürîdî'ye göre din, bir toplumun düzen içinde yaşaması, çevresinde olup bitenleri anlamlandırabilmesi için zorunludur. Dinin iki temel bilgi kaynağı vardır. Bunlardan biri vahiy diğeri ise akıldır. Bu iki kaynak birlikte ele alındığında sahih bir din anlayışına ve dolayısıyla da kurtuluşa ulaşılabilecektir. O bu noktaları hem *Te'vilât*'inde hem de *Kitâbu't Tevhîd*'inde vurgulamıştır. Nitekim o daha kitabının girişinde bu hususa "*Bilinmelidir ki dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtalar iki olup biri nakil, diğeri de akıldır*"²sözleri ile dikkat çekmiş ve aklın da vahyin de önem ve gerekliliğini ortaya koymuştur.

² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 16.

Maturîdî'nin akılı ön plana çıkartması zihnindeki din-şeriat ayrımı ile ilişkilidir. Bu nedenle onun şeriat ile alakalı konularda vahyi öncelemesi akla önem vermediğini göstermediği gibi, din ile alakalı konularda akla öncelik vermesi de vahye önem vermediğini göstermez. O, îtikâdî meselelerde akılı, bilgi edinmenin temel unsuru olarak kullanmıştır.

Kendisi âlemin hâdis oluşu, Allah'ın varlığı ve birliği, ma'rife-tullah, insanın fiilleri, kaza ve kader, ru'yetullah gibi akideye dair birçok konuda akla verilen önem ve önceliği gözler önüne sermekle birlikte vahye duyulan ihtiyaç ve değeri de net bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu çalışmada ilk önce akıl vahiy kavramlarının genel tanımları verilecek, daha sonra bu kavramların Mâtürîdî kelimelerindeki karşılıkları üzerinde durulacaktır. Akıl ve vahyin konumu onun temel kelâmî görüşleri üzerinden ifade edilmeye çalışılırken onun din-şeriat ayrımı da dikkate alınacak ve Mâtürîdî gelenek içerisinde öne çıkmış isimlerin de bu konulardaki yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Burada konuya geçmeden önce din ve akıl kavramlarının lügat anlamı ve bu bölümdeki yeri hakkında kısa bilgi vermek isabetli olacaktır.

1. Akıl ve Din Kavramları

A. Akıl

Akl kelimesi mastar olarak sözlükte “engellemek, men etmek, bağlamak gibi anlamlara gelir ve ahmaklık kelimesinin zıddıdır.³ Felsefî bir terim olan akıl “*varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki*

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 11/458.

*kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç*⁴olarak tanımlanmaktadır.

Kur'an'ı Kerim'e göre insanı fillerinden sorumlu tutan yegâne faktör akıldır. Kur'an akılı, "*ilmi kabul etmeye hazır bulunan güç*"⁵ olarak ele alır. Dolayısıyla akıl, ilmin alınması, depolanması ve işlevsel hale getirilmesi için zorunludur.

Akıl kavramını ilk olarak değerlendirmeye tabi tutan İslam felsefesi el-Kindî'dir. O, akılı dört ayrı kategoride inceler. Bunlardan ilki, *aklu'l evvel*'dir. Bu akıl, daima aktif olan bir akıldır. İkincisi, *el-akl bi'l kuvve* yani güç halindeki akıldır. Bu akıl sadece aktif aklın yardımı ile bilgi üretebilir. Üçüncüsü, *fiil halindeki akıldır*. Aktif akıl ve güç halindeki aklın birleşmesi sonucu kavramların tek başına birer bilgi haline gelmesidir. Her an bilgi üretebilme yetkisi olan bu akıl, varlığın türlerini de idrak eder. İşte düşünce ürettiği anda da bu akıl *beyânî akıl* adını alır.

Akıl kavramı kelam ilmi içerisinde de sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Fakat bu tartışmalar aklın varlığı konusunda veya gerekliliği hususunda olmamış; aklın, ilâhi boyutta değerlendirilen bilgilerdeki işlevi ve aklın haber/nakil karşısındaki konumu ile ilgilidir. Bu tartışmalar da genel itibarıyla Mu'tezile kelamcılarının ortaya çıkması ile başlamıştır. Mu'tezile, akılı kesin bir bilgi kaynağı olarak görmüştür. Nitekim Vasıl b. Ata akılı, "*hakikatin bilinmesini sağlayan kaynaktır*" şeklinde tanımlamıştır. Ancak Mu'tezile de sanıldığı gibi sadece akılı önememiştir. Ehl-i Sünnet içerisinde de üzerinde ittifak edilmiş bir akıl tanımı olmamakla birlikte Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin ifade ettiğine göre Ehl-i Sünnet bilginlerinin ekseri akılı "*nurani, latif bir cisim*" olarak tarif eder.⁶

⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", DİA, İstanbul, 1989, 2/238; Bkz. Ömer Yılmaz, "*Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Târikatlar*", Ankara; Akçağ Yayıncılık, 2017, 298-299.

⁵ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "Akıl" maddesi.

⁶ Ebu'l Yüsr el-Pezdevî, *Usulu'd-Din*, thk. Hans Peter Linss, Kahire, 1424/2003, 212.

Mâtürîdiyye ve bilhassa İmam Mâtürîdî'nin akıl hususundaki görüşleri ana konu içerisinde değerlendirileceğinden bu kısımda öz tanım ve öz bilgilerle iktifa edilecektir.

B. Din

Din kelimesinin Arapça “dyn” kökünden türediği dil âlimleri arasında kabul görmüştür. İbn Manzûr, din kelimesini “adet, vaziyet, hal, İslam ve hesap” olarak tanımlar.⁷ Râgıp el-İsfahânî ise dinin millet kelimesi ile müradif olduğunu, itaat ve ceza anlamlarına geldiğini beyan eder. Ayrıca itaat ve boyun eğmek nokta-i nazarından şeriata da din denileceğini belirtir.⁸ Ancak din ve şariat kavramları İmam Mâtürîdî için farklı anlamlara gelir. Bu husus ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

Din kelimesi Kur'an'ı Kerim'de doksan iki yerde geçmektedir. Bu ayetlerde din kelimesi itaat, zül, yönetme ve yönetilme, hüküm, tapınma, tevhid, İslam, şariat, hudud, adet, ceza, hesap, millet gibi anlamlara gelmektedir.⁹

Hadis literatüründe de din kelimesine yer verilmiştir. Bu hadislerde bazen bütün dinleri karşılamak üzere genel anlamda bazen de sadece İslam dinini karşılamak üzere özel anlamda kullanılmıştır. Bazı hadislerde de din ahlak, edep ve şariat manalarında kullanılmıştır. Nitekim bir hadis-i şerifte “*Kişi dostunun dini üzere redir...*”¹⁰ buyurulmuştur. Cibril hadisi ise her üç anlamı kuşatıcı niteliktedir.

Bu çalışmada ise din kavramı, İslam inan esaslarını ve bilhassa nakli ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu bağlamda dini, “*Akıl sahibi kimseleri peygamberin beyan ettiği hakikatleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanun*”¹¹ şeklinde tanımlamak yeterli olacaktır.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 13/169.

⁸ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “dyn” maddesi, s.393.

⁹ Günay Tümer, “Din”, *DİA*, 9/12.

¹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, “Zühd”, 45 (No. 2378).

¹¹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, “Din”, 92.

Ehl-i Sünnet geleneği içerisindeki Mâtürîdiyye'nin bilhassa Matürîdî'nin din konusundaki görüşleri ise ana konu olan "Mâtürîdî'de Akıl ve Din" kısmında tartışılacaktır.

2. Mâtürîdî Kelamında Din ve Şeriat Ayrımı

İmam Mâtürîdî dini, Allah'ı bilme, ona boyun eğerek kulluk etme ve bunu sadece ona has kılma ve her zerrenin ona ait olduğunu, onun dilemesiyle olduğunu bilmek şeklinde izah etmiştir. Bununla birlikte bu tanımda din dendiğinde umumi olarak bütün dinler kastedilse de Mâtürîdî kelam sisteminde din ile tevhîd yani İslam dini ifade edilmiştir. Zira tüm peygamberler tevhîd inancını yani İslam dinini tebliğ etmişlerdir. Tam bu noktada karşımıza din ve şeriat ayrımı çıkmaktadır.

Şeriat kural koyma, seçilen bir yolun takip edilmesi, meşru kılma, apaçık yol, hak yol gibi anlamlara gelmektedir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre de şeriat menheçtir. Bu anlamda din tektir ancak şeriatlar muhtelifdir.¹² Görülüyor ki din, kişinin zihni ile ilgilidir ve içtedir. Şeriat ise dışa aittir ve daha objektif olup toplumsaldır.¹³ Mâtürîdî de şeriat kelimesini, kurallar, esaslar, mezhep, yol şeklinde tanımlamış, dine umumi bir anlam vermiş şeriatı ise dinin uygulanış şekli olarak görmüştür.¹⁴

İmam Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde¹⁵ ve de din-şeriat ayrımında Ebû Hanîfe'nin etkisi oldukça fazladır. Onun bu ayrımı incelendiğinde Ebû Hanîfe ile aynı görüşleri paylaştığı ortaya çıkmaktadır. Mâtürîdî bu görüşleri sistemleştirmiş ve geliştirmiştir.¹⁶ Mâtürîdî, "O, *Nûh'a* buyurdıklarını, sana vahyettiklerimizi,

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 8/186.

¹³ Bkz. Hanefî Özcan, *Matürîdî'de Dini Çoğulculuk*, Baskı 3, İFAV Yayınları, İstanbul.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/223.

¹⁵ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Otto Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2012, 28.

¹⁶ Bkz. Metin Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin 'Din-Şeriat Ayrımı' Anlayışında Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, 11, sy. 1.

İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz" ayetinde geçen din kelimesini ceza günü olarak te'vil eder, ardından da ayette kast edilen dinin bütün peygamberlere verilmiş "tevhid dini" olduğunu vurgulayarak dini, bütün dinleri içine alacak akide ile alakalı olduğunu ifade eder; şeriâtın ise mezhep olduğunu ve kanunları ifade ettiğini bu sebeple kavimlere göre değişebileceğini vurgular.¹⁷ Görüldüğü gibi o, şeriâtın akide olmadığını net bir şekilde ortaya koyar.

Çalışmanın asıl konusu olan Mâtürîdî'de akıl ve din konusunun bu bağlamda düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Onun din ile kastının temelde akide ile ilgili hususlar olduğu ve akli bu hususlarda nasıl ele aldığı bu temel çerçeve üzerine bina edilmeye çalışılacaktır.

3. İmam Mâtürîdî'nin Kalam Yöntemi ve Kullandığı İstidlâl Usulleri

Kelam, dinî olanın aklileştirilmesi olarak kabul edilebilir. Vahyin muhatabı olan insan, akıllı bir varlıktır ve duyduğu her şeyi akıl süzgecinden geçirir. Akıl süzgecinden geçen bilgi onun için daha kabul edilir bir nitelik taşır. *"İbrâhim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi.*¹⁸ Ayetinin işaret ettiği üzere kalp (bir manada akıl) mutmain olmayı arzu eder. Esasen imanın tahkik boyutuna geçmesi, özümsemesi için bu şarttır. Kelam ilmi vahyin aslında akulla çelişmediğini akli desteklediğini ortaya koyar. Ve kelam ilmi tam da bunun için ilimlerin en şerefli olarak kabul edilir.

Aklın insan için bu denli önemli oluşu iman esaslarında akli istidlâli daha da önemli hale getirmiştir. Kelam tarihinde akla en büyük yetkiyi veren Mu'tezile olmuştur. Ancak onun bazı konularda vahyi tamamen ikinci planda tutması tepki çekmiştir. Akli

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/11.

¹⁸ Bakara, 2/260.

bir yöntem olarak kullanan bir diğer büyük isim İmam Mâtürîdî'dir. İmam, akli bir yöntem olarak kullanmış ve İslam'ın temel inanç esaslarını bu yöntem ile temellendirmiştir. Bunu vahiyden soyut bir şekilde değil bilakis vahyin ışığından ustalıkla istifade ederek gerçekleştirmiştir.

İmam Mâtürîdî'nin kelim yöntemini olarak tek bir cümle söyleyecek olsa bu, "aklı önceleyen ancak vahyi asla ikinci plana atmayan bir yöntem..." olurdu. Akli önceleyen ancak vahyi ikinci plana atmayan bu yöntemi çeşitli istidlâl tekniklerini kullanarak gerçekleştirmiştir. Bunlar: "Bitişik şartlı kıyas ile akli çıkarım, ayrık şartlı kıyasla akli çıkarım, sebr ve taksim metodu, kıyasu'l-gâib ale'-ş-şahid (Duyu alanına dayanarak duyu ötesi alanı çıkarsama), nakli nakille delillendirme, iki aslı bir sonuca göre düzenleme"¹⁹ gibi tekniklerdir.

Bu tekniklerle akli bir yöntem olarak kullanan Mâtürîdî, İslam inanç prensiplerini ustaca temellendirmiş, kelam ilminin gereği olan esasların aklileştirilmesini büyük bir titizlikle gerçekleştirmiştir.

Mâtürîdî kelam sisteminde akıl ve dinin konumuna geçmeden önce akıl ve din kavramlarının genel tanımları yanında, Mâtürîdî sisteminde akıl ve dinin mahiyetini tespit etmek yerinde olacaktır.

4. Mâtürîdî Sisteminde Akıl Kavramına Kısa Bir Bakış

İmam Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan iki önemli eseri olan Kitabu't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'an isimli eserlerinde aklın mahiyetine ilişkin doyurucu düzeyde bilgiler göze çarpmamaktadır. Ancak onun kelam sisteminde aklın yeri göz önünde bulundurulduğunda akıl kavramını tamamen üstü kapalı bıraktığı da söylenemez.

Mâtürîdî akli, "aynı nitelikte olanları bir arada toplayan ve ayrı

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Talip Kızalkaya, *Mâtürîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd'inin Kelâm Metodu Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2011, 48-60.

*niteliktekileri ayıran, iyi ile kötüyü ayırt eden, sahibinin şerefini yükseltecek olan şeyleri yapmasını emreden, onu küçültecek şeyleri yapmaktan alıkoyan, bir dereceye kadar eşyanın hakikâtini idrâk edebilen şey*²⁰ şeklinde tanımlamıştır. Ona göre akıl, insanlık için vazgeçilmezdir. Akıl yürütme insanın hayatının temeli konumundadır. Akıl insanı elde etmesi gereken bilgiye ulaştırma hususunda bir araçtır. Yine ona göre akıl, diğer yollarla elde edilen bilgilerin yegâne sorgulayıcısı, onay merkezidir.

Akıl eşyanın hikmetini anlamaya muktedirdir. Doğal olarak yaratılış hikmetini ve eşyadaki iyi ve kötüyü anlamaya da güç yetirebilir. Evrendeki nizam, mükemmel işleyiş akli düşünmeye ve istidlale sevk eder. Nitekim Allah Çeşitli ayetlerle istidlali yani akli çıkarımı emretmiştir: “*Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?*”²¹ Akıl yürütmenin zorunlu oluşunu kendisi şöyle dile getirmiştir:

*“Belirtmeliyiz ki akıl yürütmeyi inkâr eden kimsenin elinde onu reddetmek için akıl yürütmeden başka bir delil yoktur. Bu da istidlalin varlığının ve akıl yürütmenin zorunluluğunun bir delilidir.”*²²

Mâtürîdî kelim sisteminde göze çarpan ve akılla ilişkilendirilen bir diğer kavram ise kalptir.²³ O, “*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.*”²⁴ ayetini tefsir ederken bu organların her birine yaptıklarının sorulacağını belirtmiş ve içtihadın bu kapsama girmeyeceğini ifade etmiştir. Kalbin görmemesini idrak edemeyiş ile

²⁰ Osman Oral, *Mâtürîdî’de Akıl ve Yaratılış Hikmeti*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40/2015, 149.

²¹ Ğâşiye, 88/17-20.

²² Mâtürîdî, *Kitabu’t Tevbid*, 16-17.

²³ Hülya Alper, İmam Mâtürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi, Milet ve Nihal Dergisi, c.7, sy.2, s.13.

²⁴ İsrâ, 17/36.

açıklamış, ona münhasır bir anlam yüklememiştir. Bu da imamın kalbe de idrak yetisi yüklediğini göstermektedir.²⁵

Böylece Mâtürîdî'nin zihin dünyasındaki akıl kavramının fonksiyonu öz bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Aklın -görüşleri çerçevesinde- nakil karşısındaki konumu ise daha sonra tartışılacaktır.

5. Mâtürîdî Sisteminde Vahiy-Nakil Kavramına Kısa Bir Bakış

Vahiy kendi içerisinde çeşitli kısımlara ayrılrsa da vahiy dendiğinde Mâtürîdî'nin akıl karşısında konumlandığı, dinin parçası olan nübüvvet vahyi anlaşılmalıdır. İmam, nübüvvet vahyini de kendi içinde ikiye ayırarak konumlandırır. Bunlardan ilki, Kur'an ile sabit olan ahkâm; diğeri ise Kur'an dışında sabit olan ahkâm'dır. Bunu Bakara suresi 4. ayetinin tefsirinde görmek mümkündür:

*"Sana indirilene iman ederler..."*²⁶

*"Bu ayet iki mana içerir: Bunlardan ilki, Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'dır. İkinci ise Hz. Peygamber'e Kur'an dışında indirilmiş olan ahkâm ve şeriattır."*²⁷ Yine diğer peygamberlere indirilenler kısmını da bu şekilde yorumlamıştır. Görülüyor ki imam, hem Hz. Peygamber için hem de diğer peygamberler için vahiyi iki kategoride ele almıştır. Bu ve benzeri ayet yorumlarından onun vahiyi, vahiy-i metlûv ve gayr-ı metlûv olarak ele aldığını ve bu ikisini birbirinden ayırmadığını anlamak mümkündür.

İmam Mâtürîdî'ye göre dinde aklın yerini vahiy, vahyin yerini de akıl dolduramaz.²⁸ Zira akıl vahyin anlamlandırıcısı, vahiy ise aklın sorumluluk alanındadır. Yani akıl ve vahiy birbirine girişik

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/46. Ayrıca bkz. age. 6/544.

²⁶ Bakara, 2/4.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/374.

²⁸ Hanefi Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdilik*, Ankara 2015, 45.

bir yapıdadır. Mâtürîdî'ye göre halis ve doğru din anlayışı ancak böyle bir birliktelik sonucu ortaya çıkar.

Yine ona göre nakil ile akıl çatışmaz. Eğer böyle bir durum var gibi görünüyorsa bu insanın anlayışının seviyesi ile alakalı bir durumdur. Böyle bir durumda selim akıl, nakil ve fuâd (akleden kalb) ile işbirliği içinde te'vile başvurulmalıdır.

İmam Mâtürîdî'nin vahiy-nakil görüşü öz itibarıyla bu yöndedir. Onun akli ve nakli temel görüşleri çerçevesinde nasıl ele aldığı değerlendirilecek ve neticede İmam Mâtürîdî sisteminde akıl ve naklin konumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

6. Mâtürîdî'nin Temel Görüşleri Bağlamında Akıl ve Naklin Yeri

A. Âlem Tasavvurunun Temellendirilmesinde Akıl-Nakil İlişkisi

İmam Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhîd isimli eserinin "el-Babü'l-Evvel" (Birinci bölümün) kısmında âlemin yaratılmışlığı ve Allah'ın varlığı hususundaki görüşlerini beyan etmiştir:

"Cevherin yaratılmışlığını gösteren delil bilgi edinme yolları olarak zikrettiğimiz yöntemler ile ispat edilebilir. Haber (nakil) yönteminin tanıklık etmesi, bütün insanların benzer bir delili birine karşı kullanması mümkün olmayacak şekilde Allah Teâlâ'dan şu hususun sabit olmasıyla gerçekleşmiştir ki O, her şeyin hâlikı, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı bulunduğunu ve bunlarda mevcut her şeyin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu haber vermiştir. İstidlâl (akıl) ile ispatına gelince belirtilmesi gerekir ki cisim hareket veya sükûn durumlarından ayrı olamaz ve bu ikisinin (bir cisimde aynı anda) birleşmesi de söz konusu değildir. Böylece cisim için düşünülebilecek zaman birimlerinin bütününden "hareket" ve "sükûn" diye iki yarı birimin tefriki söz konusudur. "Yarım" kavramı ile nitelenebilecek her şey sonludur. Hareket ile sükûn ezelde beraber bulunamayacaklarına göre ikisinden birinin sonradan vücut bulması gerekir. Bunun ezelde yaratılmış olmasının

*imkânsızlığı ile de diğerinin aynı statüde bulunduğu ortaya çıkar. Hareket ile sükûnun bu konumu onların herhangi birinden ayrı bulunamayan cismin de yaratılmışlığını içerir.*²⁹

Görüldüğü gibi o, âlemin yaratılmışlığı konusunda ilk önce haberi yani nakli delili getirerek Allah'ın kendisini her şeyin yegâne yaratıcısı olarak tanıtmasını delil getirir. Bunun hemen ardından naklin getirdiği hususun aklen de mümkün oluşunu sebep-sonuç ilişkisi içinde izah eder. Âlem tasavvuru konusunda akıl-nakil işbirliğini ustaca kullanan imam, hem nakli hem de aklı kendi yerinde kullanmıştır.

B. Allah'ın Varlığı, Birliği ve Ma'rifetullah Konularının Temellendirilmesinde Akıl-Nakil

İmam Mâtürîdî, Allah'ın varlığı ve birliği konusunun ispatında neredeyse bütün yetkiyi aklî istidlâle vermiştir. Zira evrenin bir yaratıcısı olduğunu kabul etmek nakilden bir yönü ile önce gelebilir. Yani yaratıcının varlığına iman etmek peşinden nakle imanı da getirmektedir. Bu sebepten olmalıdır ki İmam, böyle asıl bir konunun ispatında aklı öncelemiş, nakle aklın ortaya koyduklarını desteklemek için başvurmayı tercih etmiştir.

Ona göre tabiat canlı ve cansız olmak üzere iki kısımdan oluşur. Ve bu varlıkların her biri bir benzerini icat etmekten veyahut bozulan bir kısmı düzeltmekten acizdir. Eğer kâinat tek başına kendinden var olabilseydi hiçbir değişiklik veyahut yok oluş söz konusu olmazdı. Yine her cevher içerisinde zıt birleşenler taşır. Bu zıt bileşenlerin kendiliğinden bir araya gelmesi de aklen mümkün değildir. Varlığı sabit olan evrendeki cüzler yok da olabiliyorsa -ki bu bir gerçektir- onların yokluğunu ve varlığını dileyen bir yaratıcısı olmalıdır:

“Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki âlemin kendi başına vücut bulması ihtimalden uzak bir şeydir. Çünkü kendi yapısında ilme ve kudrete delâlet eden hususlar vardır. Aciz ve cahil olanda böylesinin bulunması

²⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevbid*, 25-28.

*imkânsızdır, varlığından önce yokluk damgası taşıyan, var edildikten sonra da yok olmaya mahkûm bulunan maddede nasıl bulunsun ki!*³⁰

Yine o, Allah'ın birliğinin temellendirmesinde de akli istidlâle oldukça geniş bir yer verir. Ona göre eğer yaratıcı birden fazla olsaydı bir düzenden, oluşumdan bahsedebilmek için tanrıların aralarında anlaşması gerekirdi. Bu ise birinin diğeri üzerinde hâkimiyet kurması demektir ki bu da ulûhiyet ilkesine aykırıdır. Yine böyle bir durum söz konusu olsaydı birinin yapmak istediğine diğeri engel olmak isteyebilir ki bu da kudretten yoksun olduklarını gösterir. Bu da ilah tasavvuru ile bağdaşmaz:

*"Yine, eğer Allah ile birlikte bir tanrı daha bulunsaydı, bunu diğerrinden gizleyeceği bir fiili işlemeye gücü ya yetecek veya yetmeyecektir. Yüce Allah'ın onun karşısındaki durumu da aynı konumdadır. Şayet her ikisi de güç yetirirse her biri diğeri bilgisizliğe mahkûm etmiş demektir, bu da rab oluş vâsfinin ortadan kalkması anlamına gelir. Eğer güç yetiremezlerse her biri acze düşmüş olur, acz ise ulûhiyeti düşürür."*³¹

Yine Allah'ın vahiy gelmeden de bilinebileceğine dair görüşler de Allah'ın varlığının aklen açıklanabilir olmasından kaynaklıdır. Bu sebeple İmam ve ekser Mâtürîdî uleması ma'rifetullahın aklen vacip olduğu görüşündedirler.

Görüldüğü gibi İmam, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda akli istidlâli ön planda tutmuş ve temellendirmelerini bu minvalde gerçekleştirmiştir. Allah'ın bilinebilmesini ise aklen mümkün görmüş ve şeriat gelmesi de kişinin Allah'ı bilmesi gerektiğini ifade etmiş, asıl yetkiyi akla havale etmiştir.

C. Ru'yetullah Konusunun Temellendirilmesinde Akıl-Nakil

İmam Mâtürîdî'nin ru'yetullah konusunda asıl görevi nakle verdiği gözlemlenmektedir. Bunun sebebi onun din-şeriat ayrımı

³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 36.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 40.

ile ilişkilidir. Ru'yetullah meselesi temel akidelerden biri olmadığından bunun yegâne karar vericisi varlığı akıl ile de ispatlanmış olan yaratıcıdır. Ancak bu konuda akli istidlâle hiç yer verilmediğini düşünmek de yanlış olacaktır. Nitekim o bu konuda nakli öncelikle sonra bunun aklen mümkün oluşunu izah etmiştir:

*"Yine, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden birden fazla rivayet edilen haber de delil teşkil eder. O: 'Kıyamet gününde ayı gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz, O'nu görmekte haksızlığa uğratılmayacaksınız' buyurmuştur."*³²

İmam Mâtürîdî konudaki ayetleri sıraladıktan sonra Rasulullah (sav)'den gelen hadisleri de sıralamış ve konuyu ilk olarak haber (nakil) ile izah etmiştir. Bunu yaparken de konu hakkında diğer mezheplerin görüşlerine yer vermiş ve onları yer yer eleştirmiştir. Zikrettiği nakli delillerin yanında kendi akıl yürütmesi ile bunun mümkün olabileceğini de ortaya koymuştur:

*"Nasıl ki müşahede ile oluşan bilginin istidlâli bilgi olması mümkün değilse istidlâli bilginin de müşahede bilgisi gibi olması mümkün değildir. Şu halde ru'yetin müşahede bilgisini gerektirdiği (ve dünyada istidlâle bilinen Allah'ın âhirette ru'yetle de bilinmesinin lâzım geldiği) ortaya çıkmıştır. Bir de şu var ki Allah'ın istidlâle bilinmesi yönteminde inkârcı ile mümin eşit bir durumdadır, ru'yetle müjdelene ise mümine has olan bir husustur. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. Ancak Allah'ın idrak edileceğini (bir hacimli varlık gibi her cephesiyle algılanacağını) de söylemeyiz."*³³

Görüldüğü gibi İmam, haberleri zikrettikten sonra akli bir izahat getirmiş aynı zamanda ilgili ayeti de te'vil etmiştir. Bu sebeple bu konuda imam Mâtürîdî'nin akli naklin hizmetine verdiği söyleyebiliriz.

³² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 124.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 126.

D. Nübüvvet Konusunun Temellendirilmesinde Akıl-Vahiy

İmam Mâtürîdî, Nübüvvetin varlığı ve gerekliliğini ispatlarken işe Allah'ın varlığının ispatından başlar. Zira bir yaratıcıyı kabul etmeyen O'nun gönderdiği bir peygamberin varlığını da kabul etmeyecektir. Allah'ın varlığını aklı delillerle ispatlayan imam, nübüvvet konusunu da bu yöntem ile delillendirmiştir:

“Yine, Allah insan türünü her bir organını (sonuna kadar) kullanabilecek bir yapıya sahip kılarak yaratmış, bunun için de eklemlerine esneklik vermiştir. Bu sayede insan avuçlarını kapatıp açabiliyor, veriyor, alıyor, eklemlerini büküp doğrultmak suretiyle çeşitli pozisyonlar alabiliyor ve farklı eylemleri gerçekleştirebiliyor. Şayet O, insanı bütün bu imkânları kullukta kullanmak üzere yaratmış olmasaydı ondaki iş görme ve faydalanma gücünü hayvanlarda ve kuşlarda olduğu gibi sınırlı tutardı. Sonuç olarak insanın kulluk için yaratıldığı ortaya çıkmış oldu. Buna göre her bir organa ait ibadetin niteliğini açıklayacak birine ihtiyaç vardır.”³⁴

Görüldüğü gibi o nübüvvet konusu akla uygun hale getirmiş ve bunu yaparken analogi kurarak ilerlemiştir. Bu örnek dışındaki diğer açıklamaları da bu yöndedir.

E. Kulların Fiilleri Konusunun Temellendirilmesinde Akıl-Vahiy

Bu konuyu ele alan imam ilk önce bu konuda mezheplerin görüşlerini ele alır ve onlara olumlu/olumsuz eleştirilerde bulunur. Fiilleri kullara izafe etmeyen Cebriyye'yi de, fiillerin yaratıcısının kullar olduğunu söyleyen Mu'tezile'yi de eleştirir. Sonrasında konu hakkındaki kendi görüşlerini hem aklı delillerle hem de nakli delillerle ortaya koyar:

“Taat ile mâsiyetin, çirkin ve gayri meşru fiillerin Allah'a nispet edilmesi, O'nun emirlere ve yasaklara muhatap olup mükâfat ve

³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 278.

*cezaya konu teşkil etmesi aklen çirkin ve hikmetsiz telakki edilen bir husustur. Şu halde bu yönleriyle filin O'na ait olması tutarsızdır. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. Yine, Allah Teâlâ dünyada kendisine itaat edene mükâfat vaad etmiş, isyan edeni cezalandıracağını haber vermiştir. İtaat ile isyan kendi fiili olunca sözü edilen sonuçlara da kendisi muhatap olur. Böyle değil de mükâfat ve ceza gerçek manada kula aitse bunları doğuran emirlere uyma, yasaklardan sakınma ve benzeri fiiller de kula ait olur.*³⁵

İmam Mâtürîdî kulların sorumlu olabilmesi için fiillerinden sorumlu olmaları gerektiğini dile getirmiştir. Bunun aksini iddia eden Cebriyye'yi hatalı görmüş ve görüşlerinin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Bunu yaparken de akılla donatılmış kulların sorumluluğunun zorunlu olduğunu ortaya koymuş bu şekilde akli istidlâle başvurmuştur.

F. Kaza ve Kader Konusunun Temellendirilmesinde Akıl-Nakil

İmam Mâtürîdî, kaza ve kader konusunu esasen kulların fiilleri meselesi ile birlikte değerlendirmiştir. Yani kulların fiilleri kader ve kaza konusuna bir açıklama teşkil etmektedir. İmam, konuyu ele alırken ilk olarak kaza ve kader terimlerinin anlamlarını verecek açıklamalarına başlar:

“Kaza kelimesinin sözlük manası “bir şeye hükmedip vermek, lâyük olduğu sonucu belirlemek ve hakkında nihai olarak söylenebilecek son sözü söylemekten ibarettir. Buna göre kaza kavramının içerdiği manalardan biri olarak “nesne ve olayları (eşya) yaratma” anlamına gelir; çünkü “yaratma”, eşyanın kendi mahiyeti çerçevesinde oluşmasını gerçekleştirmek ve her şeyin yaratılışına en uygun düşecek pozisyonda bulunmasını sağlamaktır.

Kader “şeyi” hayır-şer, hüsün-kubuh, hikmet-sefeh bakımından taşıdığı mahiyet üzere yaratmaktır. Bu mana hikmet kavramının da şu

³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevbid*, 359.

tanımını içermektedir: “Her şeyi kendi mahiyetine uygun bir şekilde oluşturması ve her şeyde ona uygun olana isabet etmesi.” Kader için “şeyi kendi mahiyeti üzere yaratmak” şeklinde zikrettiğimiz birinci mana kullara ait fiillerde mevcuttur. Şu halde fiillerin yüce Allah sayesinde hâsıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan da kullara ait fiillerin Allah’tan değil de kendilerinden sâdır olması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır.”³⁶

Şu halde görülmektedir ki İmam, kader meselesini Allah’ın son-
suz ilmiyle kullara ait olan fiilleri bilmesi ve yaratması şeklinde izah
etmiştir. Bunu dile getirirken de konu hakkındaki görüşleri sebebiy-
le bazı fırkaları eleştirmiş veyahut onların görüşlerinin doğruluk pa-
yı olduğu belirtmiş ve nihai görüşünü ortaya koymuştur:

*“Her mükellef kendisinin fâil, yaptığına güç yetiren ve yaptığıının al-
ternatifine de muktedir kılınan bir durumda bulunduğunu pekâlâ bil-
mektedir; öyle ki kişi bu imkândan mahrum bırakılsa fevkalâde ağrına
giden bir durum olurdu. İnsan gerçekleştirdiği işin aksini de tercih ede-
bileceğinin şuurundadır. Şu halde bu realiteyi inkâr etmek mümkün de-
ğildir. Ancak şu da var ki her insan kendi fiilini aklının tahmin ettiği
hüsün ve kubûh vasıflarının dışında, kendi bilgisinin sınırlandırdığı
mekân ve zaman çerçevesinin haricinde bulabilmekte, ayrıca önceden
amaçlamadığı ve o kadar emek sarf etmeyi planlamadığı yorgunluk ve
meşakkat çekebilmektedir. Oysaki kendi kanaatince her zamanki iş gör-
me gücünde bir azalma da söz konusu değildir. Bütün bu sebeplerle kul-
lara özgü fiillerin sözü edilen yönlerden kendilerine ait olmadığı hususu
nerede ise gözle müşahede edilecek bir gerçek konumundadır.”³⁷*

Görüldüğü üzere İmam Mâtürîdî’nin kelim sisteminde kullar
fiillerinin tercih edicisi ve yapıcısıdır ancak yaratıcısı ve önceden
bilicisi değildir. Bunları açıklarken akli istidlâl metodunu en üst
seviyede kullanmış ve aklın bir sonucu olarak da bu çıkarımlara
ulaşmıştır.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, 486-488.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, 488-489.

7. Mâtürîdî'nin Akla Verdiği Önem ve Vahiy

Tüm bu zikredilenler Mâtürîdî kelam sisteminde aklın önem ve önceliğini göstermekle birlikte vahyin de gerekli oluşunu ortaya koymaktadır. Bunu kendi ifadelerinde rahatlıkla görebiliriz:

“İnsanların mezheplere ve dinlere bağlanma hususunda farklı tutumlar sergilediklerini, din benimsemekte ayrılığa düştükleri halde herkesin kendisinin tuttuğu yolun hak, diğerinin ise bâtıl olduğu noktasında ittifak ettiğini görmekteyiz. Ayrıca onların tamamı, yollarından yürünmesi gereken geçmiş büyüklerinin bulunduğunu da ittifakla kabul ederler. Bu realite karşısında körü körüne başkasına uymanın yani taklidin, sahibinin mâzur görülemeyeceği hareketlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü kendisi gibi bir diğeri de tam aksi bir kanaati benimseyebilmektedir. Şu var ki inanç ve telakkinin kaynağını oluşturan kişi, iddiasının doğruluğunu kanıtlayan ve akla hitap eden karşı durulmaz bir delile sahip bulunuyor, inatçı olmayanları bahlılığını kabule mecbur eden bir burhan sunuyorsa durum değişir.”³⁸

Görüldüğü gibi İmam Mâtürîdî, aklın önemi belirtmiş ve akıldan uzak körü körüne bir taklidin tutarlı olmayacağını, bir iddiadan öteye geçemeyeceğini belirtir. Yukarıda ele alınan temel görüşleri ve bu görüşleri içerisinde akla verdiği öncelik onun zihninde aklın konumunu en bariz şekilde ortaya koymaktadır. Onun için din dendiğinde anlaşılması gereken hem akıl hem de vahiy işbirliğidir:

Bilinmelidir ki dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtalar iki olup biri nakil, diğeri de akıldır. Nakil ve haber, hiçbir topluluğun güvenle uygulamaktan ve başkalarına da tavsiye etmekten müstağni kalamayacağı yöntemlerden biridir.³⁹ Belirtmeliyiz ki akıl yürütmeyi inkâr eden kimsenin elinde onu reddetmek için akıl yürütmekten başka bir kanıt yoktur. Bu da istidlâlin gerekliliğinin bir delili olmuştur, demek ki kendisini bertaraf etmenin yolu yine kendisidir. Bir de şu var:

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 3-4.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 5.

Kâinatta mevcut hikmetlerin bilinmesi gerekmektedir, çünkü böylesinin hikmetten uzak olarak meydana getirilmiş olması söz konusu değildir. Ayrıca evrende bulunup da yaratıcısını kanıtlayan yabut da kendi kendine oluşumunu gösteren, yaratılmış mi ezeli mi olduğunu belgeleyen hususların da bilinmesi zaruridir. Bütün bunlar istidlâlden başka bir yöntemle bilinmesi mümkün olmayan şeylerdir. Akıl yürütmenin gerekliliği konusunda değinilecek bir husus da şudur: İnsan yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sıvrılmış, bu uğurda güçlüklerle göğüslemek, onlar için aklen en elverişli bulunamı araştırmak, iyi ve güzel olanları tercih edip bunlara aykırı düşenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise nesne ve olayları incelemek suretiyle aklı kullanmaktan ibarettir, başka bir yöntem de mevcut değildir.⁴⁰

Onun kendi ifadeleri ve görüşleri akla öncelik verdiğinin görülmesi için yeterlidir. Ancak hemen belirtilmelidir ki amele dair konularda imam, vahyi öncelemiş ve asıl yetkiyi vahye vermiştir. Bunun sebebi de yine akıldır. Zira akıl, yaratıcının kullarından özel olarak istediği hükümlerin kendi tarafından tam bir şekilde tespit edilemeyeceğini bilir. Yani ibâdât konusunda aklın arka plana itilmesi de aklın varlığının ve işlevselliğinin sonucudur.

Onun din ve şerit ayrımından önceki bölümlerde bahsedilmişti. Onun için ahlak ve akâidde akıl daha ön plandadır ki bu din denilen kısmı oluşturur. Amelde ise akıl, vahyin yol göstericiliğine muhtaçtır ki bu da şeriat kısmını oluşturmaktadır. Buraya kadar anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda İmam'ın inanç esasları ve ahlaka dair konularda vahyi gerekli gördüğünü ancak aklı öne çıkardığını; amele, ibâdâta ait hususlarda ise aklı vahyin hizmetine sunduğunu söylemek mümkündür. Bu ayrımında Ebû Hanîfe'nin tesiri de tartışılmazdır.

⁴⁰ *Kitâbu't-Tevhid*, 16-17.

8. Mâtürîdî Bilginlerinden Bazılarına Göre Akıl-Din İlişkisi

Burada Mâtürîdiyye Mezhebi içerisinde her biri kendi döneminde öne çıkmış isimlerden olan Ebû'l Mu'in en-Nesefî, Ebû'l Berekât en-Nesefî ve Kemâleddin İbnu'l-Hümâm'ın söz konusu konu ile ilgili görüşleri kısaca ele alınacaktır.

A. Ebû'l Mu'in en-Nesefî

Kendisi imam Mâtürîdî'den sonra mezhebin ikinci büyük imamı olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Kitâbu't-Temhîd, onun inanç esaslarına dair görüşlerini net bir şekilde görebileceğimiz, Mâtürîdî gelenekte önemli bir yeri olan eserlerinden biridir. Onun akıl ve nakil konusunu nasıl ele aldığını da bu kitapta beyan ettiği görüşleri aracılığıyla ortaya koyabiliriz.

Ebu'l Muin en-Nesefî, âlemin yaratılmış olduğu konusundaki görüşleri incelendiğinde İmam Mâtürîdî ile ortak bir fikre sahip olduğu hemen görülür. O âlemin sonradan yaratılmış olmasını birtakım akli çıkarımlarla ortaya koymaktadır. O bu meseleyi mümkün varlık ifadesiyle açıklamıştır. Yani eğer bir varlığı yokluğu ve varlığı eşittir şekilde mümkünse o varlık sonradan yaratılmıştır.

Yine o yaratıcının varlığı ve birliği konusunda da neredeyse tamamen Mâtürîdî'nin fikirleri doğrultusunda izah ve açıklamalarda bulunur. Tıpkı onun gibi evrende birden fazla yaratıcı olmasının kaos ve kargaşaya sebebiyet vereceğini ve ilahlık sıfatlarına engel olacağını belirtmiştir.⁴²

Ebu'l Muin en-Nesefî,, Kulların fiilleri ve hüsün ve kubuh meselesine de temas etmiştir. Ona göre bizatihi güzel ve iyi olan şey aklen de güzel ve iyidir. Yani ona göre selim bir akıl, eşyadaki

⁴¹ Murat Serdar-Harun Işık, *Kelam Tarihi, Kimlik Yayınları*, 3. Baskı, Kayseri 2019.

⁴² Ebû'l Mu'in en-Nesefî, *Kitâbu't-Temhîd*, trc. Hülya Alper, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2017, 29.

veya olaylardaki iyi ve güzeli idrak edebilir.⁴³ Ancak bu ahlaka dayalı meselelerde daha belirgin hale gelmektedir. Yani akıl iyi ve kötünün belirlenmesinde söz sahibidir. Bu sebeple de kullar fiillerinin sahibidir ancak yaratıcısı değildir.

Görüldüğü üzere Ebû'l Mu'in en-Nesefî de İmam Mâtürîdî çizgisinde ilerlemiş ve akli önclemiştir. Nakil ise aklın ispat ettiklerini ortaya koyan eksiksiz bilgi kaynağı olarak daima göz önünde bulundurulmuştur.

B. Ebû'l Berekât en-Nesefî

Kendisi İmam Mâtürîdî'den sonra mezhebin önde gelen isimlerinden biridir. En önemli eserlerinden biri olan el-Umde, onun İslam inancının temel konularına dair görüşlerini, akıl ve nakil arasında kurduğu ilişkiyi bize sunmaktadır. Bu eser incelendiğinde onun birçok konuda İmam Mâtürîdî ile aynı ortak paydada bulunduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Yukarıda İmam Mâtürîdî odaklı ele aldığımız mesellerin çoğunda Nesefî de akli ön planda tutmuş ve akli çıkarımlara öncelik vermiştir. Mesela o, âlemin yaratılmışlığı meselesinde son derece göze çarpan akli istidlâllere yer vermiştir. Ona göre eğer zihin bir şeyin yokluğunu düşünebiliyorsa bu o şeyin yaratılmış olduğunun delilidir. Çünkü eğer başlangıçsız olsaydı yokluğu imkânsız olurdu ancak âlem için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁴

Ebu'l Berekat en-Nesefî, Allah'ın birliği konusunu da İmam Mâtürîdî'ye yakın bir üslûp ile açıklamıştır. Eğer birden çok yaratıcı olsaydı bu durumda bir irade çatışması meydana gelirdi. Eğer onlardan sadece birinin dediği gerçekleşecek olsa veya biri diğerinin irade ettiğini kabul edecek olsa bu durumda da bir ulûhiyetten

⁴³ Ebubekir Yalçın, *Ebû'l-Mu'in en-Nesefî'ye Göre Hüsün ve Kubub Meselesinin Tablîli*, Diyanet İlmî Dergi, c. 56, sayı 2, 2020, 347.

⁴⁴ Nesefî, *el-Umde*, trc. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yayıncılık, 1. Baskı, Malatya 2000, 28.

bahsetmek mümkün olmayacaktır. Doğal olarak akıl, yaratanın birden çok olmasını kabul etmeyecektir.

Allah'ın görülmesi ile ilgili görüşlerini açıklarken de Mâtürîdî'den iktibaslarda bulunmuştur. Bu konuda da aynen Maturîdî gibi asıl delilin nakil olduğunu dile getirmiş ve ilgili ayetleri sıralamış ardından da bunun akılla çelişmediğini ortaya koymuştur.

Ebu'l Berekat en-Neseî kullarının fiileri meselesinde de fiillerin kullara ait olduğunu belirtmiş bunların yaratıcısının ise Allah olduğunu ifade etmiştir. Bunun izahatını akli istidlal metodunu kullanarak gerçekleştirmiştir.⁴⁵

Yukarıdaki örneklerde de zikredildiği gibi birçok meselede Ebû'l Berekât en-Neseî de Mâtürîdî gibi düşünmüş ve inan esaslarına dair temel konularda akla öncelik vermiştir.

C. Kemâleddin İbnu'l-Hümâm

İbn Hümâm'ın günümüze ulaşan ve önemli eserlerinden biri olan Kitâbu'l Müsâyere isimli eseri mezhebin görüşlerinin bir özeti niteliğinde kabul edilebilir. Bu eser çerçevesinde İbn Hümâm'ın akıl ve nakil konusundaki yaklaşımının tespit edilmesi mümkündür. İbn Hümâm akıl ve nakli iki güçlü delil olarak görmüştür.

İbn Hümâm'a göre cevher, cisim ve arzılardan oluşan ve kendisinde de sonradan yaratılmış şeylerin olduğu âlemin de hâdis olması zaruridir. Yani âlemdeki şeyler bizatihi kendiliklerinden var olamayıp, belirli sebepler dairesinde meydana gelirler. Bu sebepler zinciri ise bir yerde durmak zorundadır yani sonsuz değildir. Dolayısıyla bir ilk sebebe ihtiyaç vardır. Yani zorunlu olarak âlemin bir yaratıcısının olması gerekmektedir.⁴⁶

⁴⁵ Temel Yeşilyurt, *Ebû'l Berekât en-Neseî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000, 262.

⁴⁶ Nizamettin Karataş, *Kemâleddin İbnu'l-Hümâm'ın Akıl-Nakil Anlayışı*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 6, sayı: 12, 47.

İbn Hümâm, hüsün ve kubuh meselesinde de Mu'tezile ile Mâtürîdî âlimlerin aynı fikri paylaştıklarını ifade etmiş ve aklın iyi ve kötüyü ayırt etmede etkin rol oynadığını kabul etmiştir. Bunu beyan ederken de gerek imam Mâtürîdî'den gerek Ebû Hanîfe'den ictibaslarda bulunmuş olduğu görülmektedir:

*"Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve Semerkand âlimlerinin geneli şöyle söylemiştir: Evet, Allah'a iman ve O'nu yüceltmenin vücûbu, çirkin olan herhangi bir şeyi O'na nispet etmenin haram oluşu, peygamber'i tasdik, ki bunlar şükrü'l-mün'imin (nimet verene şükür) manasıdır, akıl ile bilinir."*⁴⁷

Diğer zikredilen hususlarda da diğer mezhep âlimleri ile aynı çizgide bulunan İbn Hümâm, akli öncelemiş ve inanç esaslarında aklın çıkarımlarına önem vermiştir.

Bütün bu beyan ve izahlar dikkate alındığında genel anlamda Mâtürîdî gelenek içerisinde bir tutarlılığın ve ifade birliğinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Konu ile ilgili görüşlerine yer verdiğimiz âlimlerin hemen hemen hepsi, aklın yol gösterici rehberliğinden yararlanmış ve akli öncelemiş oldukları görülmektedir. Bu önceleme vahyi asla geri planda bırakmamış ve devamlı nakli delillere yer verilmiştir. Böylelikle vahyin kusursuzluğu da ortaya çıkarılmış olmaktadır.

9. Değerlendirme

Akıl, Yüce Yaratıcının varlığını anlama ve idrak etmede, yaratının vahiyle göndermiş olduğu ilâhî emir ve yasaklarını kavrama ve anlamada, ayrıca insanlığın yaratılış gayesini, hikmetini anladığı tek âlet ve araçtır. Aklın insan için (doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan) ayırt edici bir faktör olduğu ve önemi, her devir ve zamanda kabul edilmiş bir realitedir. Ancak aklın din ve şeriat içerisinde nasıl konumlandırılması gerektiği, yerinin

⁴⁷ İbn Hümâm, *Kitâbu'l-Müsâyere*, trc. Harun Işık, Kimlik Yayınları, 1. Baskı, Kayseri 2017, 63.

neresi olduğu sürekli tartışma konusu olmuştur. Din ve nakil karşısında akıl nerede durmalı sorusunun cevabı tarih boyunca tartışılmış ve tartışılmaya da devam edilmektedir. Bu tartışmada akla sınırsız yetki tanıyıp vahyi bazen geri planda tutan görüş ve gruplar olduğu gibi, akılı tamamen devre dışı tutan gruplar da olmuştur. Ehl-i Sünnet Mezhebinin ana bünyesini oluşturan iki ekolden birisi olan Mâtürîdiyye ekolü bu konuda tutarlı bir tutum sergilemiş ve akla da vahye de hak ettiği konumu vermiştir. Akılı önceleyen ancak vahyi asla ikinci planda tutmayan bir yöntemi takip eden İmam-ı Mâtürîdî'nin, farklı istidlâl, usul ve yöntemler ile akıl ve vahiy birlikteliğini ustaca ortaya koymuş olduğu ve kelim sistemi ni de bu yöntemler üzerine inşa etmiş olduğu görülmektedir.

Terim ve kavramlar kullanıldığı bilim alanına hatta kullanan âlime göre farklı anlamlar alabilmektedir. Bunlardan akıl, kalp, din, şariat gibi kavramların kelim ilmi içerisinde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmış olduğunu görmektedir. Örneğin, Mâtürîdî, Kur'an'da sıkça geçen kalp kelimesinin bazı ayetlerde akıl manasına geldiğini ifade etmektedir. Zira ona göre kalp ile bilmek akıl ile idrak etmek demektir. Bu kavramlardan diğer ikisi ise din ve şariat kavramlarıdır. Bu kavramlar zaman içerisinde neredeyse birbirinin yerini tutacak hale gelmiş ve din dendiğinde şariat; şariat dendiğinde din anlaşılır olmuştur. Mâtürîdî için durum böyle değildir. O bu konuda, din ve şariat birbirinden ayrı kavramlardır. Din, inanç sisteminin akide kısmını, şariat ise emirler, yasaklar ve ahkâm kısmını oluşturur. Bu nedenle şariatlar değişik ancak din tektir ki o da tevhîd dini olan İslam'dır.

İmam Mâtürîdî'nin akla verdiği önemi bu din ve şariat ayrımı üzerinden temellendirmek doğru olacaktır. Mâtürîdî din ile alakalı yani inanç esasları ile alakalı konularda akılı önceleyen bir yöntemi takip etmiştir. Âlemin hâdis oluşu, Allah'ın varlığı ve birliği, ma'rifetullah, insanın filleri, kaza ve kadar, ru'yetullah gibi akideye dair birçok konuda akla öncelik vermiştir. Bu hususların temellendirilmesi ve ispatını akıl ve akla daya kullandığı teknikler ile

gerçekleştirmiştir. Vahiy ise bu temellendirmeler ile hep uyumluluk içerisindeki bu da vahyin ilahî kelam oluşunun, eksiksizliğinin, hak oluşunun en büyük delil ve ispatıdır. Dolayısıyla da sadece dinî yani akide ile alakalı değil, aynı zamanda şer'î konularda da yani şeriatla bu kusursuz vahiy takip edilmeli ve akıl vahyin anlaşılmasında ve kavranmasında hizmet etmelidir.

Mâtürîdî gelenek içerisinde yer alan ve kendi asırlarının önemli âlimlerinden olan Ebû'l Mu'in en-Nesefî, Ebû'l Berekat en-Nesefî ve Kemâleddin İbnu'l-Hümâm'ın ve hatta diğer birçok Mâtürîdî gelenek içerisinde yetişmiş alimlerin de akıl ve din hususundaki görüşleri, Mâtürîdî ile aynı minvalde oldukları ayrıca onların da din ve akide ile alakalı konularda aklî çıkarımlara öncelik vermiş ve vahyin ışığından da hiç ayrılmamış oldukları görülmektedir.

Kaynakça

- Alper, Hülya, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2009.
- Alper, Hülya, İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi, Mîlel ve Nihal Dergisi, C. 7, Sy. 2, s. 7-29.
- Altıntaş, Ramazan, Mâtürîdî Kelam Sisteminde Akıl-Nakil İlişkisi, Marife Dergisi, Sy. 3, 2005, s. 233-245.
- Avcı, Metin, İmam Mâtürîdî'nin 'Din-Şeriat Ayırımı Anlayışında Ebû Hanîfe'nin Etkisi, E-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 11, Sy. 1, s. 177-199.
- Ay, Mahmut, *Kelamda Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 52, Sy. 1, 2011, s. 49-68.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", DİA, 2/1989, 238-242.
- Cürçânî, *Et-Ta'rîfât*, "Din" Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 1403.
- Ekiz, Recep, İmam Mâtürîdî'ye Göre Hüsün ve Kubuh, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010.
- El-İsfahânî, Râgıb, *El-Müfredât*, "Akl" Maddesi".

- El-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed B. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhid* (Nşr. Bekirtopaloglu-Muhammed Aruçi), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003.
- El-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed B. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, Trc. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2016.
- El-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed B. Mahmûd, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne* (Thk. Mecdî Basellûm), Dârü'l Kütübî'l İlmîyye, Beyrut 1426/2005.
- El-Pezdevî, Ebu'l Yüsr, *Usulu'd-Din*, Thk. Hans Peter Linss, Kahire, Basım Yılı: 1424/2003.
- En-Nesefî, Ebu'l Mu'în, *Kitâbü't-Tembid*, Trc. Hülya Alper, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2017.
- En-Nesefî, Ebû'l Berekât Ahmet B. Mahmûd, *el-Umde Tercümesi*, Trc. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yayıncılık, 1. Baskı, Malatya 2000.
- Es-Sâbüni, Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, Trc. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2005.
- Esen, Muammer, Mâtürîdî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy. 2, s. 45-56.
- Es-Sivasî, Kemaleddin İbn Hümâm, *Kitâbu'l Müsâyere*, Trc. Harun Işık, Kimlik Yayınları, 1. Baskı, Kayseri 2017.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, Beyrut 1414, Basım: Dâr-u Sâdır, c. 3.
- Çelebi, İlyas "Hüsün Ve Kubuh", DİA, 19/1999, 59-63.
- Kalaycı, Mehmet, Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (İslam Mezhepler Tarihi), Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Kızılkaya, Talip, Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhid'inin Kelâm Metodu Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2011.
- Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Otto Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2012.
- Oral, Osman, *Mâtürîdî'de Akıl Ve Yaratılış Hikmeti*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 40/2015, s. 139-158.
- Özcan, Hanefi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.

- Özcan, Hanefi, *Mâtürîdî'de Dîni Çoğulculuk*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- Özcan, Hanefi, *Türk Düşünce Tarihinde Mâtürîdîlik*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara 2015.
- Rudolph, Ulrich, *Mâtürîdî*, Trc. Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Serdar, Murat, Işık, Harun, *Kelam Tarihi*, Kimlik Yayınları, 3. Baskı, Kayseri 2019.
- Topaloğlu, Bekir, "Din", DİA, 9/1994, 322-325.
- Topaloğlu, Bekir, "Mâtürîdî", DİA, 28/2003, 151-157.
- Tümer, Günay, "Din", DİA, 9/1994, 312-320.
- Yeşilyurt, Temel, *Ebü'l Berekât en-Nesefti Ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, 1. Baskı, Malatya 2000.
- Yılmaz, Ömer, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Târikatlar*, Akçağ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2017.